

Det Hyperindividualiserade Kollektivhuset

Abstract

The collective housing movement in Sweden has undergone a lot of changes since it started in the 1930s. It has identified different problems over the years, but the solution has always remained the same. In my thesis I ask if these changes can be explained with individualization-theories, and my hypothesis is that the movement has been individualized. I have chosen to analyze the collective housing movement as a social movement, and as the first part of my thesis I therefore try to define what the difference is between an individualized and a non-individualized social movement. I have then applied my findings to different texts that represent the Swedish collective housing movement in the 1930s and today. My findings are that the movement has been individualized, but that this does not fully explain the difference between the movement in its beginning and the movement today. I suggest that the movement be studied as not one, but two separate movements, and that today's movement be analyzed from the perspective of new collective identities.

Nyckelord: individualisering, sociala rörelser, kollektivhus, gemenskap, kollektiva identiteter

Antal ord: 9848.

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och frågeställning.....	1
1.2	Teoretisk ansats.....	2
2	Metod	3
2.1	Metodbeskrivning.....	3
2.2	Material.....	3
2.3	Avgränsningar.....	5
2.4	Begreppsdefinitioner.....	5
2.4.1	Kollektivhus.....	5
3	Vad är Individualisering?	6
3.1	Från det moderna till det postmoderna.....	6
3.1.1	Modernismen.....	6
3.1.2	Postmodernismen.....	6
3.2	Från vad till vad?.....	7
3.2.1	Makt.....	7
3.2.2	Identitet.....	8
3.2.3	Norm.....	9
3.3	Hur fungerar Individualiseringen?.....	9
3.3.1	Processen.....	9
3.3.2	Reflexivitet.....	9
4	En individualiserad social rörelse	11
4.1	Begreppsdefinition.....	11
4.2	Verklighetsuppfattning.....	11
4.2.1	Den icke-individualiserade sociala rörelsen.....	11
4.2.2	Den individualiserade sociala rörelsen.....	12
4.3	Utopi.....	13
4.3.1	Den icke-individualiserade sociala rörelsen.....	13
4.3.2	Den individualiserade sociala rörelsen.....	13
4.4	Handlingsstrategi.....	13
4.4.1	Den icke-individualiserade sociala rörelsen.....	14
4.4.2	Den individualiserade sociala rörelsen.....	14
4.5	Analysschema.....	15
5	Analys av Kollektivhusrörelsen	16

5.1	Vad är kollektivhusrörelsen?.....	16
5.1.1	Kollektivhusrörelsens utveckling.....	16
5.1.2	Varför kan kollektivhusrörelsen definieras som en social rörelse?.....	16
5.2	1930-talets kollektivhusrörelse	16
5.2.1	Verklighetsbeskrivning	16
5.2.2	Utopi.....	19
5.2.3	Handlingsstrategier.....	21
5.2.4	Analysschema.....	22
5.3	Dagens kollektivhusrörelse	23
5.3.1	Verklighetsbeskrivning	23
5.3.2	Utopi.....	24
5.3.3	Handlingsstrategier.....	25
5.3.4	Analysschema.....	25
6	Avslutning.....	27
6.1	Slutsatser	27
6.2	Att forska vidare om.....	27
7	Referenser.....	28

1 Inledning

Mitt intresse för kollektivhus väcktes när jag hörde talas om föreningen Kollektivhus i Malmö (KiM). Ordet kollektivhus var obekant för mig så jag slog upp det, och blev fascinerad av kollektivhusrörelsens historia. Rörelsens öde är på många sätt tragiskt, istället för att förändra samhället har den fått nöja sig med att vara obskyr och ofta missförstådd. Ändå har den levt vidare i nästan ett sekel. Jag har flera gånger reflekterat över hur rörelsens problemformulering har förändrats över tiden. Istället för att testa olika lösningar på samma problem, verkar rörelsen ha testat olika problem på samma lösning. När Sveriges första kollektivhus byggdes på John Ericssonsgatan 6 i Stockholm på 30-talet var det huvudsakliga målet att genom en förenkling av hushållsarbetet möjliggöra för den gifta kvinnan att förvärvsarbeta (Vestbro 1982, s 84-5, 89). Målet för KiM är att skapa ett hållbart sätt att bo (Kollektivhus i Malmö, Värdegrund), och MKB Fastighets AB (MKB) presenterar Kvarteret Trevnaden, där de bland annat byggt ett kollektivhus tillsammans med KiM och NCC, som en boplatz där den boende kan ”bo precis som du själv vill” (MKB Fastighets AB, Broschyr Kvarteret Trevnaden). Dessa senare målsättningar skiljer sig mycket från den ursprungliga.

Kanske är det inte så konstigt. Under det sekel som gått har samhället förändrats mycket. En av de mest omskrivna förändringarna är individualiseringen, där fokus och makt skiftar från kollektivet till individen. Individualiseringen är omdebatterad. Det diskuteras hur långt den har gått, om den är bra eller dålig och om den ens existerar. Att det råder osämja på området är naturligt, förutsatt att den existerar så är den en process som är svår att både mäta och värdera. Den får betydelse endast i jämförelser, och pålitliga slutsatser om den kan vi dra först i efterhand. Är det individualiseringen som har orsakat de förändrade målsättningarna i kollektivhusrörelsen? Har denna rörelse, vars syfte är att lösa problem på kollektiv väg, skiftat fokus från kollektivet till individen?

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med min uppsats är att förstå varför och på vilket sätt kollektivhusrörelsen har förändrats. Går det att förstå förändringen utifrån att rörelsen blivit individualiserad? Jag kommer, förutom att försöka svara på detta, också att arbeta utifrån två underordnade frågeställningar. Dessa är:

*Vad utmärker en icke-individualiserad social rörelse?
Vad utmärker en individualiserad social rörelse?*

Vid första anblick känns det naturligt att svara nej på min fråga, kollektivhusrörelsen idag är snarare en motreaktion på en pågående individualiseringsprocess. Min hypotes är dock att kollektivhusrörelsen gått igenom samma förändring som resten av samhället, och idag i stor utsträckning prioriterar individer framför kollektiv. Om en rörelse så djupt rotad i modernismens framstegs-projekt till synes omedvetet anammar individualistiska värderingar, så säger det oss något viktigt om individualiseringens roll och utbredning i vårt samhälle.

1.2 Teoretisk ansats

I min uppsats använder jag mig av både sociologisk och statsvetenskaplig teori. Uppsatsen är alltså tvärvetenskaplig. Individualiseringsprocessen har på senare år främst studerats inom sociologin, och sociala rörelser har studerats inom både statsvetenskap och sociologi. Kollektivhus har främst studerats inom arkitektur och sociologi. En av min uppsats starkaste sidor är att den studerar kollektivhus ur ett politiskt perspektiv, genom att definiera kollektivhusrörelsen som en social rörelse. På så sätt fyller den ett tomrum i den annars breda och täckande forskningen om kollektivhus.

Min uppsats börjar i individualiserings-teori, där jag valt att utgå från främst Ulrich Beck, Anthony Giddens och Zygmunt Bauman. Individualiseringsprocessen är omdiskuterad. Trots att omfattande forskning gjorts kring den är den fortfarande en tes (Neergaard 2000, s 165). I min uppsats förutsätter jag dock att den existerar, och överlåter åt andra att diskutera dess vara eller icke-vara. Utifrån individualiserings-teori tolkar jag sedan sociala rörelser, och skapar två idealtyper; *den icke-individualiserade sociala rörelsen* och *den individualiserade sociala rörelsen*. Här har jag främst utgått ifrån Håkan Thörn och Drude Dahlerup.

2 Metod

2.1 Metodbeskrivning

I min inledande teoridel presenterar jag vad individualisering är och hur den påverkar samhället. Utifrån de tre aspekterna makt, identitet och norm beskriver jag hur samhället ser ut innan och efter individualiseringsprocessen. I nästa del applicerar jag teorierna om individualisering på sociala rörelser, för att skapa idealtyperna *den icke-individualiserade sociala rörelsen* och *den individualiserade sociala rörelsen*. Jag introducerar här tre aspekter av de sociala rörelserna (verklighetsuppfattning, utopi och handlingsstrategier). Dessa tre aspekter blir, i min analys, indikatorer på om en rörelse är individualiserad eller inte. I valet av dem har jag hämtat inspiration från Håkan Thörns aspekter för att rekonstruera en kollektiv definitionsprocess (1997, s 33) och Drude Dahlerups faktorer bakom sociala rörelser val av strategi och aktionsformer (2000, s 99). I slutet av kapitlet presenterar jag mitt analyschema. Jag gör sedan en textanalys av kollektivhusrörelsen vid två olika jämförelsepunkter i tiden. Den första är precis i rörelsens vagg, och den andra är i dagens rörelse. Till texterna ställer jag följande frågor: *är rörelsens verklighetsuppfattning individualiserad eller inte?*, *är rörelsens utopi individualiserad eller inte?* och *är rörelsens handlingsstrategier individualiserade eller inte?*. Så långt som möjligt har jag använt mig av textens manifesta budskap, och där jag närmat mig de mer latent budskapen finns mina resonemang tydligt återgivna i analysen. Min analys är aktörcentrerad och mitt tolkningsperspektiv har varit vad texten betyder för författaren.

2.2 Material

Jag har valt att som empiriskt material använda sex olika publicerade texter. En av dem är en handbok, fyra stycken är tidningsartiklar och en är en katalog. Jag har valt detta material, istället för exempelvis intervjuer, dels för att kunna göra en jämförelse över tid och dels för att kunna uttala mig om rörelsen som helhet. I mitt val av texter har jag inspirerats av Håkan Thörns diskursanalys *Rörelser i det moderna*. Här analyserar han sociala rörelser utifrån vad han kallar rörelsetexter (som kan vara flygblad, pamfletter, program och böcker) (1997, s 34). Han väljer att analysera rörelsetexter som blivit kanoniserade, alltså fått en bestående aktualitet (s 36), och som har skrivits med avsikt att måla upp en helhetsbild av

den moderna världen (s 34). Mitt mål har varit att hitta texter som är så representativa för kollektivhusrörelsen som möjligt, för att på så sätt ge mina slutsatser så hög grad av generaliseringsbarhet som möjligt. För att uppnå detta har jag ställt upp fyra urvalskriterium. Mitt första är att texten ska presentera rörelsen ur rörelsens eget perspektiv. Det finns gott om forskning om kollektivhus, men att tolka den är att göra en tolkning av en tolkning. Jag vill använda mig av förstahandskällor. Alla mina texter uppfyller detta kriterium. Mitt andra urvalskriterium är att en majoritet av rörelsen ställer sig bakom texten. Min nyaste text är publicerad av Kollektivhus NU, en samlingsorganisation där de flesta av de kollektivhus som finns i Sverige idag är medlemmar. Mina äldre texter uppfyller inte detta kriterium, utan är författade av någon av kollektivhusrörelsens ledande personer vid den tiden (författarna är Alva Myrdahl, Sven Markelius, Gotthard Johansson och Gustaf Näsström). Tyvärr finns ingen text från den tidsperioden som publicerats av en samlingsorganisation som representerar en majoritet av rörelsen. Vid den tiden fanns inte heller någon sådan samlingsorganisation, alltså blir jag tvungen att frånga mitt kriterium om jag vill jämföra med ursprungsrörelsen. För att ändå uppnå så hög representativitet som möjligt så har jag, som sagt, valt artiklar författade av ledande personer inom rörelsen vid den tiden. Mitt tredje kriterium har varit att texternas inflytande på rörelsen har varit bestående, men tyvärr uppfyller endast en av mina texter detta kriterium (Kollektiv bostadsform av Alva Myrdal, som refereras i så gott som alla svenska böcker om kollektivhus). Jag hittade inte tillräckligt mycket material vars inflytande varit bestående, och valde att hellre låta fler (om än något mindre representativa) röster om rörelsen höras än att endast återge en. Jag väljer att värdera innehållet i Alva Myrdals text något högre än innehållet i övriga, på så sätt att där de andra texterna säger olika saker, får hennes fälla avgörandet. Vad gäller dagens rörelse, så är det ännu omöjligt att säga om texten jag valt kommer att få bestående inflytande. För att kunna jämföra med nutiden behöver jag alltså frånga detta kriterium. Mitt fjärde, och sista, kriterium har varit att texterna ska vara jämförbara. Av de texter som hör till den tidiga jämförelsepunkten är alla utom en publicerade i tidningar. En av dessa sticker ut i mängden, den är ett kort svar på en kritisk debattartikel. Den text som inte publicerats i en tidning är en katalog som presenterar den bostadsmässa som hölls inne i Sveriges första kollektivhus (på John Ericssonsgatan 6 i Stockholm) 18/5-9/6 år 1935. Den text som hör till den senare jämförelsepunkten är en handbok, som består av texter skrivna av olika författare och med olika syften. Texterna från mina båda jämförelsepunkter är inte exakt lika, och har inte exakt samma syfte. Genom att genrebestämma dem (som jag nyss i korta ordalag gjorde) så har jag ändå kunnat resonera mig fram till bra svar på mina analysfrågor i båda fallen. Tyvärr utgavs ingen handbok i rörelsens inledningskede, och det finns idag ingen ledande grupp vars artiklar kan sägas representera rörelsen. Jag har valt så jämförbart material jag har kunnat, utifrån de förutsättningar som funnits.

Under forskningens gång har jag insett att jag, genom att studera texter författade av representanter för rörelsen, egentligen snarare studerar hur rörelsen väljer att presentera sig själv än hur den verkligen är. Samma problem skulle dock

uppstå vid exempelvis intervjuer. Rörelsens berättelse om sig själv är det närmaste vi kommer den.

2.3 Avgränsningar

Min studie är avgränsad till kollektivhusrörelsen i Sverige, trots att det finns en större rörelse att studera i exempelvis vårt grannland Danmark. Detta beror på begränsningar i tid och utrymme.

Jag har valt att tolka kollektivhusrörelsen som en social rörelse för att jag vill fokusera på den politiska aspekten av kollektivhus. Därmed bortser jag från andra tolkningar som skulle kunna ge mig andra forskningsresultat.

I min analys av kollektivhusrörelsen har jag valt två jämförelsepunkter. Fler jämförelsepunkter kanske skulle ge ett mer detaljerat svar på min forskningsfråga, men eftersom jag kommer att kunna besvara frågan med bara två punkter så har jag beslutat att hellre analysera dessa båda punkter grundligt än att lägga till fler.

2.4 Begreppsdefinitioner

2.4.1 Kollektivhus

Termen kollektivhus är ett samlingsnamn på ett antal anläggningar där hemarbetet har lösts kollektivt. Den så kallade kollektivhustraditionen försöker att, delvis i efterhand, beskriva en brokig rörelse som förändrats mycket genom åren (Caldenby 1992, s 16-21). Kollektivhusrörelsen har alltid varit av marginell betydelse och storlek (Sangregorio 2000, s 4), ändå finns det en stor variation i kollektiva boende- och hushållsarbetslösningar (Vestbro 2010, s 29). Vad ska och vad ska inte kallas kollektivhus? Dick Urban Vestbro definierar kollektivhus som en väl avgränsad anläggning där man kan nå den kollektiva servicen utan att behöva gå utomhus. Den viktigaste servicen i huset är den kollektiva mathållningen och huset är tänkt att bebos av mer än en kategori av människor (till exempel ensamstående, barnfamiljer, människor i olika åldrar och så vidare). Så, ett väl avgränsat flerkategori-hus, med service, minst bestående av kollektiv mathållning, som kan nås utan att gå utomhus (Vestbro 1982, s 10). Detta är den definition jag kommer att använda mig av.

3 Vad är Individualisering?

3.1 Från det moderna till det postmoderna

Individualisering förstås bäst när man sätter den i en kontext. Den individualiseringsprocess vårt samhälle nu är inne i är en del av en större rörelse från modernismen till det som ibland kallas post-modernismen. När jag här skriver modernismen så syftar jag på den tid av förändringar – intellektuella, sociala och politiska – som började på 1600-talet och till slut tog fysisk form i den industriella revolutionen (Kumar 2005, s 91, 99, 106).

3.1.1 Modernismen

Modernismen karaktäriserades av en stark tro på framtiden och på en positiv utveckling (Kumar 2005, s 103). Den historiska progressionen tolkades som en serie faser av teknisk, ekonomisk, politisk och vetenskaplig utveckling (McLean & McMillan 2009, s 349). De olika faserna var alla steg mot en ljusare framtid. Det var viktigt att lära sig av historien, och att med hjälp av den ständigt omvärdera sin egen tid (Kumar 2005, s 103-4). Traditioner skulle ifrågasättas och ersättas med rationalism och en kritisk hållning (Nationalencyklopedin, Modernism). Även om man skulle lära av historien så låg fokus på den ljusa framtiden och att skapa nya saker, vilket till sist kulminerade i den industriella revolutionen (Kumar 2005, s 104, 106).

3.1.2 Postmodernismen

Idag verkar det som att vi har gått in i en ny era. Stora förändringar har ägt och äger rum som inte kan sägas vara en del av industrialiseringen (Sörbom 2002, s 50). Under 1900-talet, och framförallt efter andra världskriget och förintelsen, så verkade det inte längre som att vetenskap och rationellt tänkande kunde leda fram till en utopisk värld. Man tappade den framtidstro som dominerade modernismen. Inga fler hegemoniska teorier och övergripande narrativ skulle igen kunna övertyga de människor som till sist kommit till insikt om mänsklighetens inneboende svaghet (Apperley 2009, s 424). Den moderna vetenskapen skulle ge oss visshet, men istället har allt blivit öppet för kritik och tvivel. Detta är på många sätt inte bara en reaktion på, utan även en logisk följd av modernismen. I systemet den skapade finns en inneboende reflexivitet, där ständiga revideringar

baserade på ny information och kunskap konstant omformar institutionerna (Giddens 1997, s 30-1). I det så kallade postmoderna samhället har det även skett en förändring i de grundläggande värderingarna. Frihet att uttrycka sig och att delta i det politiska livet har blivit allt viktigare för en allt större del av befolkningen. Detta beror dels på den besvikelse på vetenskapen och det rationella tänkandet som människor upplevt, och dels på att de förutsättningar som senare generationer har vuxit upp med skiljer sig mycket från tidigare generationer. Tack vare den snabba ekonomiska utveckling som följde efter andra världskriget så är det inte längre nödvändigt att endast sträva efter ekonomisk och fysisk trygghet (så kallade materialistiska värderingar). I den postmoderna världen har istället exempelvis livskvalitet och möjlighet att uttrycka sig (postmaterialistiska värderingar) blivit viktigt (Inglehart 1997, s 3-5).

3.2 Från vad till vad?

Individualisering är en process i vilken samhället rör sig från något till något annat. Hur denna rörelse går till kommer jag att återkomma till senare, men först vill jag definiera vilka de två polerna samhället rör sig mellan är och vad som kännetecknar dem. Jag väljer att, precis som Bjereld, Demker och Ekengren, dela upp individualiseringen i tre olika aspekter: individualisering av makt, identitet och norm (2005, s 20).

3.2.1 Makt

Innan individualiseringen ligger den politiska makten hos kollektivet, alltså hos staten (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20; Oscarsson 2005, s 61-2; Ekecrantz 2005, s 268). Den rådande inställningen är att det är vi, människorna, och inte någon gud eller annan högre makt som ansvarar för och producerar systemen (med dess inneboende problem) vi lever i, och denna insikt driver oss att vilja göra något åt problemen på kollektiv väg (Sörbom 2002, s 68-9). Banden mellan stat och individ är starka (Oscarsson 2005, s 61-2). Staten har ett stort inflytande över enskilda medborgares liv, men tar också ett stort ansvar för deras trygghet. Det finns förutsägbarhet i systemet (Bauman 2002, s 59). Problem som skapas i systemet löses på kollektiv väg (s 62-3). Förändringar av systemet sker genom till exempel lagändringar och nya policys (Sörbom 2002, s 58-60). Det råder en strikt uppdelning mellan politik och andra sfärer, som till exempel den ekonomiska och den privata (Thörn 2000, s 215-6; Sörbom 2002, s 52-4).

Efter individualiseringen ligger den politiska makten hos individer (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20; Oscarsson 2005, s 61-2; Ekecrantz 2005, s 268). I samhället råder i högre grad än tidigare ett konstant ifrågasättande. Vi identifierar lätt problem i våra samhällssystem, men också i de lösningar som olika experter föreslår. I avsaknad av en auktoritet (staten) som tar beslut åt oss, har vi svårt att hitta godtagbara lösningar, det kanske finns en bättre lösning som

vi ännu inte har kommit på (Sörbom 2002, s 68-9). Banden mellan stat och individ är svagare (Oscarsson 2005, s 61-2). Staten har mindre inflytande över enskilda medborgares liv, och tar också mindre ansvar för deras trygghet. Medborgare måste ta enskilda beslut i frågor som staten tidigare beslutade om. Samtidigt har förutsägbarheten i systemet minskat, vilket gör det svårare att bedöma vilket utfall beslutet kommer att få (Bauman 2002, s 59). De nya friheterna kommer alltså med stora risker (Beck – Beck-Gernsheim 2001, s 16). De tvingar i praktiken människor till att på detaljnivå tänka igenom och planera varje beslut (s 6). Många problem skapas fortfarande i och av systemet, men de löses av individerna var och en för sig (Bauman 2002, s 62-63). Förändringar av systemet börjar på det individuella planet. Genom att förändra sitt eget beteende kan man förändra samhället (Sörbom 2002, s 58-60). Den strikta uppdelningen av samhället i olika sfärer (som den politiska, den ekonomiska och den privata) har luckrats upp. Eftersom även dessa sfärer påverkar medborgarnas liv borde de befinna sig under medborgarnas (och alltså politikens) kontroll (Thörn 2000, s 215-6; Sörbom 2002, s 52-4).

3.2.2 Identitet

Innan individualiseringen bestäms identiteten av grupp tillhörighet (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20). Då man tillhör ett specifikt kollektiv finns det ingen anledning att fråga sig själv vilken ens identitet är. Man definierar sig själv utifrån de människor man befinner sig i gemenskap med (Oscarsson 2005, s 61-2). De traditioner man växer upp med upplevs som självklara (Beck – Beck-Gernsheim 2001, s 26-7). Sin egen identitet är alltså inget man kan välja eller forma själv. Man är svensk, protestant, arbetarklass och så vidare.

Efter individualiseringen väljer individerna sina identiteter (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20). Man tillhör inte längre lika tydliga kollektiv, och när det plötsligt inte är självklart vilka människor man ska vara i gemenskap med så finns det anledning att fundera över sin identitet (Oscarsson 2005, s 61-2). Traditioner är inte längre självklara, utan måste väljas, försvaras och rättfärdigas gentemot andra möjligheter. Alla val blir till risker, kanske skulle man varit lyckligare och mer framgångsrik om man valt annorlunda. Genom att testa sig fram finner man olika möjliga identiteter, och även nya sätt att kombinera dem på (Beck – Beck-Gernsheim 2001, s 26-7). Att vara unik och inte en del av den grå massan blir alltmer eftersträvanvärt (Oscarsson 2005, s 68). Det är upp till varje enskild individ att skriva sin egen biografi (s 3), alltså att välja på vilket sätt man presenterar sitt liv (s 25). I biografen fungerar individens olika val som förklaringsvariabler (s 3), allting som sker är en konsekvens av ett val som individen gjort (s 24). Den nya möjligheten att forma sin egen identitet påverkar även hur vi ser på politik och makt. Vi ser möjligheter att påverka samhället genom våra individuella livsval, och vi ser också hur samhället påverkar våra möjligheter att forma våra liv som vi vill (Sörbom 2002, s 55-7; Giddens 1997, s 254-5).

3.2.3 Norm

Innan individualiseringen prioriteras gruppen framför individen. Då är till exempel staters suveränitet viktigare än mänskliga rättigheter. Alla människor värderas lika, oberoende av exempelvis kompetens (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20). Medborgarna värderar det allmänna bästa, gemensamma intressen och ett rättvist samhälle högt (Bauman 2002, s 62-3). Materialistiska värderingar, som ekonomisk och fysisk trygghet, är viktigare än postmaterialistiska värderingar, som livskvalitet och möjlighet att uttrycka sig (Inglehart 1997, s 3-5).

Efter individualiseringen prioriteras istället individen framför gruppen. Då är mänskliga rättigheter viktigare än staters suveränitet. Människovärdet blir också mer relativt, och beroende på kompetens, position i olika nätverk och liknande (Bjereld – Demker – Ekengren 2005, s 20). Medborgarna är likgiltiga till det allmänna bästa, gemensamma intressen och ett rättvist samhälle, eftersom de upplever att varje problem de möter uppstår på individ-nivå (Bauman 2002, s 62-3). Postmaterialistiska värderingar är viktigare än materialistiska värderingar (Inglehart 1997, s 3-5).

3.3 Hur fungerar Individualiseringen?

Hur går det då till när ett samhälle blir individualiserat? Individualiseringen är som sagt en process (Bauman 2002, s 59-60), alltså ett förlopp under vilket något förändras eller utvecklas (Nationalencyklopedien, process). Jag ska nedan redogöra för hur denna process går till.

3.3.1 Processen

Individualiseringens konsekvens, att individen blir viktigare på bekostnad av kollektivet, kan i praktiken innebära vitt skilda saker beroende på i vilken kontext den sker. Det går inte att kategoriskt hävda att processen i sig antingen är bra eller dålig (Bauman 2002, s 59-60). Individualiseringsprocessen leder från solidaritet, stort fokus på staten och få valmöjligheter till egoism, stort fokus på medborgare och många valmöjligheter (Ekecrantz 2005, s 268). Där processen leder till större balans mellan dessa ytterligheter kan den ha positiva effekter. Om individualiseringen däremot leder till att det blir större obalans mellan dem så kan den ha negativa effekter.

3.3.2 Reflexivitet

Så hur går det då till när ett samhälle blir individualiserat? Den grundläggande mekanism som driver individualiseringsprocessen kallas reflexivitet (Sörbom 2002, s 69). Reflexivitet är ett djupgående ifrågasättande, till och med av de

grundläggande byggstenarna i ens tillvaro. Detta är inte samma sak som reflektion, som är förmågan att kritisera och ifrågasätta (s 67), utan snarare ett oändligt processande av motstridig information. Reflexivitet är en konstant dialog. I ett samhälle där traditioner inte längre är självklara utan måste väljas och försvaras framför andra alternativ, så tvingas individerna att tänka och själva bestämma vilken deras identitet är. Med detta följer risken att välja något som senare visar sig ha varit det sämre alternativet (Beck – Beck-Gernsheim 2001, s 26-7). Reflexivitet pågår inte enbart på den individuella nivån, utan även i samhället i stort (Giddens 1997, s 30). Där omvärderas och uppdateras kunskap konstant. Detta får i ett första steg som effekt en insikt om att det är vi själva som ansvarar för och producerar det samhällssystem vi lever i, och att vi därmed kan förändra det. Detta leder till en önskan om att skapa ett bättre system. I nästa steg kommer dock insikten om att det inte finns någon garanti för att de förändringar vi gör ger önskad effekt, eller ens att den effekt vi önskar är den bästa möjliga. Vi ser, till följd av vår ständigt växande förmåga att ifrågasätta, allt fler problem, men av samma skäl ser vi samtidigt allt färre goda lösningar (Sörbom 2002, s 68-9). Reflexivitet är alltså en inre process som ständigt producerar fler valmöjligheter, men också ständigt ökar riskerna med de val vi gör.

4 En individualiserad social rörelse

4.1 Begreppsdefinition

Sociala rörelser är politiska formationer som uppmuntrar till förändring. Deras organisation är löst och informellt strukturerad och i centrum finns idéer som kan förse individerna i rörelsen med nya sociala och politiska identiteter. Genom de sociala rörelserna kan nya idéer och tankar lyftas upp på den politiska agendan (Grant 2009, s 495). Den stora skillnaden mellan sociala rörelser och vanliga rörelser är den politiska dimensionen som de sociala rörelserna har (Brodin 2003, s 11-12).

4.2 Verklighetsuppfattning

Med en rörelses verklighetsuppfattning menar jag rörelsens analys av problemfyllda samhällsförhållanden (Thörn 1997, s 33), alltså vad rörelsen uppfattar som roten till det problem den identifierat (Dahlerup 2000, s 99). I detta stycke kommer jag att presentera vilka grundläggande drag som skiljer en icke-individualiserad verklighetsuppfattning från en individualiserad verklighetsuppfattning.

4.2.1 Den icke-individualiserade sociala rörelsen

En icke-individualiserad verklighetsuppfattning bygger på de modernistiska föreställningarna om den linjära tiden, historiens nödvändighet och framsteget. Håkan Thörn definierar dessa tre begrepp genom att förklara hur de fungerar tillsammans. Den mänskliga historien ses som en rörelse från det förflutna, via nuet, till en framtid som med nödvändighet är bättre och radikalt annorlunda än det som var tidigare. Tiden rör sig alltså i en rak linje framåt, och med nödvändighet för den med sig de stora mänskliga framstegen (1997, s 375). I denna sorts verklighetsuppfattning finns en grundläggande metaberrättelse, ett löfte om en framtid som kommer att innebära realiserandet av en universell idé (s 400). Det finns alltså ett slutmål som man föreställer sig är det bästa tänkbara för hela mänskligheten, och de problemfyllda samhällsförhållanden man identifierar står i vägen för att uppfylla detta mål.

Den norm den icke-individualiserade sociala rörelsen bygger sin verklighetsuppfattning på är att sträva mot det allmänna bästa. Det politiska rum

som den icke-individualiserade rörelsens verklighetsuppfattningen förhåller sig till är nationalstaten eller nationen. Detta innebär att medborgarna i en stat tillsammans är del av en kollektiv, nationell identitet (Thörn 1997, s 379). Eftersom politik i första hand bedrivs av staten, så ses det offentliga som politikens enda arena (Thörn 2000, s 215-6). I de sociala rörelsernas verklighetsuppfattning är identiteter något man föds in i och makten ligger hos staten (alltså kollektivet).

4.2.2 Den individualiserade sociala rörelsen

Efter andra världskriget förändrades synen på framsteget inom de sociala rörelserna. Den nya tekniken skulle inte, med historiens nödvändighet, leda till mänsklighetens frigörelse. Istället fanns en reell möjlighet att den teknik som skapat gaskamrarna i Auschwitz och atombomben som fälldes över Hiroshima, skulle kunna medföra den stora katastrofen (Thörn 1997, s 383). Detta innebär inte att tanken om framsteget är helt frånvarande i en individualiserad rörelsens verklighetsuppfattning utan snarare att begreppet blivit avmystifierat, att rörelsen kanske inte längre med säkerhet utlovar en radikal förändring och förbättring men fortfarande hävdar att någon slags förbättring (kanske ser rörelsen flera olika alternativ) är möjlig (s 382). Detta är en följd av det ständigt ökande ifrågasättandet, som jag beskrivit tidigare. För en individ som lärt sig att ifrågasätta alla samhällets traditioner och grundläggande sanningar, så är det svårt att acceptera en alltför enkelspårig beskrivning av verkligheten. Inte heller den linjära tidsuppfattningen är självklar i en individualiserad verklighetsuppfattning. Den har inte försvunnit helt, men den ifrågasätts och utmanas av konkurrerande synsätt (s 382). Det kan fortfarande finnas en metaberrättelse, men den innehåller inte de absoluta anspråk som återfinns i de icke-individualiserade rörelsernas. Att de ändå kan tolkas som metaberrättelser beror på att de innehåller universalistiska anspråk och utopiska dimensioner (s 403). Verklighetsuppfattningen hos en individualiserad social rörelse bygger alltså inte längre på normen om att sträva mot det allmänna bästa, eftersom det inte längre verkar rimligt att kunna förutspå vad det allmänna bästa är. Individerna prioriteras numera framför kollektivet.

Det politiska rummet som rörelsen relaterar till i sin verklighetsuppfattning har förändrats. Det har uppstått nya politiska rum, bortom nationalstaten (Neergaard – Stubbergaard 2000, s 7). Detta beror delvis på att staten (eller kollektivet) tappat makt till förmån för individerna. Dessutom omvärderar individerna sin gruppstillhörighet och identitet. I samverkan med globaliseringen skapas då nya, globala identiteter (Thörn 2000, s 201). Det ökande ifrågasättandet av hur samhället fungerar leder också till att den individualiserade sociala rörelsens verklighetsuppfattning inte på ett enkelt sätt kan klassificeras enligt den traditionella höger/vänster-skalan (Thörn 1997, s 391). Höger/vänster-perspektivet är inte helt frånvarande, men det finns fler konkurrerade perspektiv (Thörn 2000, s 201).

4.3 Utopi

Med rörelsens utopi menar jag rörelsens föreställning om hur samhället ska se ut i framtiden (Thörn 1997, s 33), med andra ord rörelsens målsättning (Dahlerup 2000, s 99; Neergaard – Stubbergaard 2000, s 11).

4.3.1 Den icke-individualiserade sociala rörelsen

Även utopin hos den icke-individualiserade sociala rörelsen är knuten till de modernistiska föreställningarna om den linjära tiden och framsteget, den är dit mänskligheten med säkerhet är påväg och den kommer att innebära mänsklighetens frigörelse (eller emancipation) (Thörn 1997, s 375). Rörelsens utopi definieras utifrån vad rörelsen uppfattar som problemfyllda förhållanden i det samhällssystem som råder, alltså rörelsens verklighetsuppfattning. Upplösningen av dessa problem i framtiden är utopin (Thörn 1997, s 378). Även den icke-individualiserade rörelsens utopi bygger alltså på normen om att sträva efter det allmänna bästa. Kollektivet prioriteras framför individen.

4.3.2 Den individualiserade sociala rörelsen

Utopin i de individualiserade rörelserna är inte längre fokuserade på framsteget (Thörn 1997, s 383). Den ökande grad av ifrågasättande som individualiseringen fört med sig har lett till att rörelserna inte längre tror att en slutgiltig lösning på alla mänsklighetens problem är möjlig. Förutom detta så kan de individualiserade rörelsernas utopier skilja sig mycket från varandra. Ett exempel på en individualiserad utopi är identitetspolitik. Inom identitetspolitiken slåss man om till exempel makten att definiera vad en kvinna är. Ofta refererar den också till kampen för att få vara annorlunda, ifråga om till exempel etnicitet eller sexuell läggning (Thörn 1997, s 400). De individualiserade sociala rörelserna kan fortfarande ha en uppfattning om vad som är ”den rätta vägen”, men inom dem finns en öppenhet för andra, lika goda vägar att gå (Thörn 1997, s 390). Återigen ser vi att normen om det allmänna bästa och att prioritera kollektivet framför individen har fått ge vika för en individualiserad norm, där individen prioriteras framför kollektivet, och rätten att definiera sin egen identitet och att få vara annorlunda är det viktigaste.

4.4 Handlingsstrategi

Med handlingsstrategi menar jag de medel med hjälp av vilka en social rörelse försöker uppnå förändring (Dahlerup 2000, s 97; Thörn 1997, s 33).

4.4.1 Den icke-individualiserade sociala rörelsen

I den icke-individualiserade rörelsen speglar dess handlingsstrategier att makten ligger hos staten snarare än hos individen. För att åstadkomma förändring behöver man gå genom staten, och försöka införa lagändringar eller nya policys (Sörbom 2002, s 58-60). Rörelserna arbetar inom det parlamentariska systemet, kanske till och med genom ett politiskt parti (Thörn 2000, s 205). Rörelsens utopiska projekt ska implementeras uppifrån, och påverka hela statens befolkning (s 218-19).

Den sociala rörelsens handlingsstrategier speglar också hur medlemmarnas identiteter formas. I en icke-individualiserad rörelse formas identiteten av grupptillhörighet, och är inte något individerna själva väljer eller väljer bort. Detta syns i rörelsens handlingsstrategier på så sätt att det är tydligt vilka som hör till rörelsen, och att det råder enighet om vilken politik som berör medlemmarna (Thörn 2000, s 201-4). Om rörelsen agerar så gör den det som ett kollektiv, men ofta så är det ingen utanför rörelsen som deltar i aktionen (Thörn 2000, s 213-4).

Normens inverkan på den icke-individualiserade rörelsens handlingsstrategier märks i hur förändringen implementeras: uppifrån och ner, och med en effekt på hela statens befolkning. Här prioriteras det bästa för kollektivet i stort framför hur enskilda individer känner inför förändringen.

4.4.2 Den individualiserade sociala rörelsen

I den individualiserade rörelsen har makten förskjutits från staten (kollektivet) till individerna. Detta får effekter på handlingsstrategierna. Förändringar av samhället uppnås inte längre genom lagändringar och nya policys, utan genom att samhällets individer förändrar sina egna liv och beteendemönster (Sörbom 2002, s 58-60). Människor är intresserade av politik, men deltagandet sker i andra former, som demonstrationer, namnunderskrifter och tillfälliga protestaktioner (Stubbergaard 2000, s 19-20). Rörelsen utmanar parlamentarismen genom till exempel civil olydnad (Thörn 2000, s 205). Den civila olydnaden är en del av samhällets reflexivitet, där lagar, politiska beslut och institutionella regelverk prövas och omprövas (s 207). Istället för att implementera förändring uppifrån, så initieras den alltså underifrån (s 218-19). Till exempel kan medlemmarna påbörja konstruktionen av det samhälle de önskar skapa genom att tillsammans bilda så kallade alternativkulturer, rumsligt avgränsade försök att skapa nya sociala former. Inom dessa ifrågasätts ständigt organisationsformerna, för att inte skapa obalans i maktfördelningen (Thörn 1997, s 388-9). Individen underkastar sig alltså inte helt den nya kulturen, och makten ligger därför fortfarande hos individerna även inom alternativkulturen (Thörn 2000, s 218-19).

Även individualiseringen av identiteter påverkar den sociala rörelsens handlingsstrategier. Individualiseringen har inneburit att traditionella grupptillhörigheter upplösts, och numera formas identiteter medvetet av individerna. För att skapa ett nytt sammanhang åt sig själva bygger de en livsstil, som ger en ram för olika beslut de behöver ta (Sörbom 2002, s 55-7). Den sociala rörelsen består alltså inte av medlemmar vars grupptillhörighet är självskriven.

Istället beror deras medlemskap på aktiva beslut de tagit om sin identitet och sin livsstil. Detta leder bland annat till att definitionen av vad som räknas till politik breddas, och att därmed även den privata sfären blir politisk (Thörn 2000, s 215-6). De sociala rörelserna bedriver numera politisk påverkan med hjälp av sina medlemmars livsstilsval (Giddens 1997, s 254-5). Detta genom till exempel konsumtionsmönster eller genom att skapa en alternativkultur (Thörn 2000, s 218-9). Omskapandet av identiteter leder dessutom till att det blir mindre uppenbart vem som hör till en rörelse och inte. Nätverk blir allt viktigare, och om rörelsen till exempel anordnar en demonstration så är den öppen för alla som delar åsikt i just den aktuella frågan. Vad man tycker om andra frågor är inte så viktigt (s 213-4). Ett exempel på detta är en demonstration om vilken information sprids via ett Facebook-event.

Normen i en individualiserad social rörelse är att individen prioriteras framför kollektivet. Detta märks i handlingsstrategierna på den riktning förändringen sprids i, nerifrån och upp. Här sätts individens rätt att välja framför det allmänna bästa.

4.5 Analysschema

I min analys kommer jag att använda mig av två kategorier, den individualiserade sociala rörelsen och den icke-individualiserade sociala rörelsen. Dessa kommer jag att analysera utifrån tre indikatorer: verklighetsuppfattning, utopi och handlingsstrategi. Allt detta illustreras nedan i mitt analysschema:

Den sociala rörelsen		
	Individualiserad	Icke-individualiserad
Verklighetsuppfattning		
Utopi		
Handlingsstrategi		

5 Analys av Kollektivhusrörelsen

5.1 Vad är kollektivhusrörelsen?

5.1.1 Kollektivhusrörelsens utveckling

Under 30-talet argumenterades det vilt kring hur man kunde befria kvinnan från hemarbetet för att möjliggöra hennes fortsatta förvärvsarbete även efter giftermål. Tillsammans med funktionalistiska idéer inspirerade denna diskussion till byggandet av kollektivhuset John Ericssonsgatan 6 (s 84-5, 89-91). Det fanns under denna tid ett starkt motstånd mot kollektivhusen, i och med den ekonomiska krisen på 30-talet sjönk efterfrågan på arbetskraft och kvinnorna uppmanades stanna hemma. Socialdemokraterna tog tydlig ställning för de borgerliga familje- och bostadsidealerna (s 94-7) och efter andra världskriget återupplivades hemmafruidealet (s 128-30). Kollektivhusrörelsen kämpade vidare i motvind och bland annat byggdes under mitten av 50-talet Hässelby familjehotell, Sveriges kanske mest omskrivna kollektivhus (s 135-9). År 1976 stängdes matsalen efter flera års konflikt. Hyresgästerna började då, på eget initiativ, laga maten kollektivt (s 142-6). Denna förändring sammanföll i tiden med utvecklandet av en ny modell för kollektivt boende. En grupp kvinnor hade i mitten av 70-talet börjat diskutera alternativ till en-familjebostäderna. Denna grupp kom senare att kallas Bo i Gemenskap (BiG) och 1982 utkom deras bok: *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk tillämpning*, där idéer om att samarbeta kring hushållsarbetet snarare än att hyra in personal uttrycktes (Sangregorio 2000, s 3, 5-7).

5.1.2 Varför kan kollektivhusrörelsen definieras som en social rörelse?

I kollektivhusrörelsen finns en politisk dimension. Den har identifierat ett samhällsproblem som den sedermera försöker lösa. Därför är den mer än bara en vanlig rörelse.

5.2 1930-talets kollektivhusrörelse

5.2.1 Verklighetsbeskrivning

Texterna jag har läst ger en relativt homogen bild av vad problemet i samhället är. Författarna är överens om att familjelivets form har förändrats, och att den nya familjeformen kräver en ny bostadsform (Myrdal 1932, s 601; Markelius 1934, s 106; Näsström 1935, s 2; Markelius 1935, s 101). Alva Myrdal presenterar i artikeln *Kollektiv bostadsform* två aspekter av denna förändring. För det första:

[...] har den samhälleliga produktions- och arbetsfördelningen genomförts; familjen har därmed upphört att vara en producerande och konsumerande hushållsenhet. Det kvinnliga hemarbetets produktiva funktioner ha blivit alltmer illusoriska, och därmed har även kvinnan dragits med ut i den industrialiserade världens förvärvsarbete. Även *gifta kvinnor ha ofta arbete utom hemmet*.

(Myrdal 1932, s 601-2)

Det stora industriella framsteget har avskaffat behovet av hushållet som producerande enhet. Då kvinnans produktion huvudsakligen varit belägen i hushållet, så ger den nya tiden henne möjlighet (och kräver ibland av henne) att stiga ut i yrkesarbetslivet. Vidare:

Det andra faktum, som märkbart påverkat familjens struktur är *att familjerna ha blivit mindre*. [...] Den stora, produktivt arbetande familjen var ett självförsörjande samhälle. Den gav också en rikt facetterad social miljö, ofta själv tillräcklig. Barnen lärdes in i de äldres arbets- och handlingsvanor, som voro ändamålsenliga för deras fortsatta liv i föräldrarnas spår. Familjen var en stabil cellbildning i samhället.

(Myrdal 1932, s 602)

Inte bara har behovet av hushållen som producerande enhet upphört, hushållen har dessutom blivit mindre och därmed är de inte längre i sig själva fullgoda sociala miljöer.

I artikeln av Alva Myrdal framställs problemet som allmängiltigt: alla kanske inte önskar en förändring (s 602), men problemen kommer så småningom att drabba alla (s 601). I de övriga texterna jag har studerat är det gruppen yrkesarbetande kvinnor och deras eventuella familjer som drabbas av problemet (Markelius 1932; Markelius 1934, s 106; Näsström 1935, s 2; Markelius 1935, s 101), eller så berörs inte problemet alls. Gustaf Näsström skriver i katalogen "Hem i kollektivhus" uttryckligen att

[...] kollektivhuset naturligtvis inte är avsett som någon allmängiltig bostadsform utan vänder sig till en särskild kategori av människor, för vilka det vanliga individuella hushållet icke utgör en tillfredsställande lösning av bostadsproblemet

(s 2)

Problemet verkar alltså inte ha tolkats som allmängiltigt, med undantag för hos Alva Myrdal.

Gustaf Näsström skriver att "[...] av alla gifta kvinnor i Stockholm ha inte mindre än 25% yrkesarbete" (1935, s 2). Den nya situationen är alltså att en stor grupp kvinnor stigit ut i arbetslivet (Myrdal 1932, s 602; Markelius 1934, s 106;

Markelius 1935, s 101). Två av texterna argumenterar för kvinnans rätt att yrkesarbeta, ur ett jämlikhetsperspektiv:

Det går lika litet att hindra kvinnorna från att arbeta, när de önska arbeta, som det gick att hindra de lägsta folkklasserna från att få rösträtt, trots att det en gång i historien var deras moraliska plikt att ödmjukt tjäna.

(Myrdal 1932, s 603)

och:

Många gifta kvinnor och mödrar *vilja* ha ett yrkesarbete på grund av intresse, begåvning eller viljan till ekonomiskt oberoende. Mot detta kan intet invändas, om vi överhuvudtaget acceptera principen om mannens och kvinnans sociala likställighet.

(Markelius 1934, s 106)

Detta indikerar att texterna delvis skrevs som inlägg i kvinnokamps-debatten. Texterna säger också att kvinnor kunde vara tvungna att av ekonomiska skäl yrkesarbeta (Myrdal 1932, s 603; Markelius 1934, s 106). Det var i dessa situationer inte rimligt att kräva av kvinnan att hon dessutom skulle sköta hushållsarbete och barnuppfostran (Myrdal 1932, s 603; Markelius 1934, s 106, 108; Näsström 1935, s 2; Markelius 1935, s 101).

Alva Myrdal skriver att

Hemmets möjlighet att vara en lämplig livsmiljö för barnen har upphört.

(1932, s 602)

och vidare att

Vårt moderna samhälle fordrar en social uppfostran, och den nödtvungna individualism, som det enda barnet eller barnet i en liten modern familj uppfostras till, är direkt livsfientlig.

(s 606)

I hennes text är den dåliga sociala miljö den lilla familjen erbjuder barn ett lika stort problem som kvinnornas omöjliga dubbelarbete (s 602, 603, 606, 608). Även i Sven Markelius artikel från 1934 presenteras problem med barnens nuvarande situation som inte orsakats av moderns dubbelarbete. Han kallar föräldrarnas vård och uppfostran av sina barn för i de flesta fall amatörmässig, och framhäver den stora nyttan en barnkammare skulle kunna ha (s 108). I de övriga texterna är som sagt dubbelarbetet det huvudsakliga problemet och barnens försämrade situation förstås som en konsekvens av detta (Markelius 1932; Näsström 1935; Markelius 1935), eller så diskuteras inte problemet.

Det är tydligt att den verklighetsuppfattning som uttrycks i Alva Myrdals artikel står närmre den i den icke-individualiserade sociala rörelsen än vad verklighetsuppfattningen i de övriga texterna är. Hon relaterar problemet till det industriella framsteget och hävdar att den nya situationen så småningom kommer

att gälla alla. Texten i katalogen författad av Gustaf Näsström, är den text vars verklighetsbeskrivning befinner sig längst ifrån den icke-individualiserade. Han är tydlig med att problemet endast berör en viss kategori av människor, och alltså inte är allmängiltigt. Kampen för kvinnors rätt att arbeta, med argument som talar om en strävan efter ett rättvisare samhälle, passar mer in på den icke-individualiserade sociala rörelsen. I en av texterna, ”Hem i kollektivhus” av Gotthard Johansson diskuteras inte vad problemet är, troligtvis på grund av att den är publicerad tillsammans med andra texter om kollektivhus, och därmed kan ha ett specifikt fokus. Den korta texten ”Kollektivhuset främjar familjeliv” av Sven Markelius berör samhällsproblemet endast mycket flyktigt. Jag väger därför inte in dessa två i min bedömning av huruvida verklighetsuppfattningen i rörelsen var individualiserad eller icke-individualiserad. I två av texterna (Alva Myrdal 1932 och Sven Markelius 1934) är verklighetsuppfattningen utan tvekan icke-individualiserad (Alva Myrdals artikel går allra längst åt detta håll), i Sven Markelius Artikel från 1935 är verklighetsbeskrivningen icke-individualiserad, om än inte lika tydligt som i de tidigare två artiklarna. I Gustaf Näsströms katalogtext är verklighetsuppfattningen inte tydligt varken det ena eller det andra, förutom i sin avgränsning av problemet till att enbart gälla en viss kategori människor. Detta väger då över, så att jag klassar textens verklighetsuppfattning som individualiserad. Eftersom de andra texterna är icke-individualiserade så klassar jag dock rörelsens verklighetsuppfattning som icke-individualiserad.

5.2.2 Utopi

Texterna är överens om att rörelsens utopi är att kvinnan ska kunna yrkesarbeta även som gift med barn (Myrdal 1932, s 608; Markelius 1932; Markelius 1934, s 106; Näsström 1935, s 2; Markelius 1935, s 101). Markelius skriver

På detta sätt kan den lediga tiden användas till samvaro med familj och barn, till vila och förströelse, till studier eller annat, som kan befördra den personliga utvecklingen.

(1934, s 108)

Han uttrycker alltså att i utopin så har kvinnan fritid. Myrdal och Näsström ser en framtid där hushållsarbetet blivit rationaliserat (Myrdal 1932, s 602; Näsström 1935, s 2). Alva Myrdal föreställer sig också en framtid där unga par har råd att gifta sig och köpa en bostad, och/eller att skaffa barn, med betydligt mindre ekonomisk kostnad och risk (1932, s 608). Att frigöra kvinnan från dubbelarbetet och möjliggöra hennes uttåg i yrkeslivet utan att hon behöver ge upp familjen passar in i den icke-individualiserade utopin. Kvinnans frigörelse är målet.

Även barnens frigörelse är ett mål för kollektivhus-rörelsen. Som Alva Myrdal skriver:

Ett barn som från tidiga år naturligt anpassat sig att leva i en social miljö och samtidigt ha familjens privata miljö i så nära kontakt därmed, som kunde ske i ett barnkollektiv med

dess levande samarbete mellan föräldrar och lärare, skall icke, när det börjar skolan, kritiklöst anamma *den sociala* gruppens alla sanktioner, skall icke så räddhågat krypa in under skolans andliga förtrollning – vågar jag säga förlamning? – som nu sker.

(1932, s 607)

Hon är mycket kritisk till skolan, men mycket positiv till en kollektiv barnuppfostran. De andra författarna gör inga påhopp på skolan, men de listar alla fördelar de ser med kollektiv barnuppfostran. Bland annat lär sig barnen att ta för sig, men att samtidigt visa hänsyn för varandra (Näsström 1935, s 20), de får också tillgång till utrymme och lekmaterial som enskilda hushåll inte kan erbjuda (Markelius 1935, s 103), och dessutom jämnåriga lekkamrater (Markelius 1934, s 108). Som i andra frågor intar Alva Myrdal den tydligaste icke-individualistiska hållningen, medan övriga åsikter inte väger mer åt något håll bortsett från att de alla ser den kollektiva lösningen som något positivt.

”Den kollektiva bostadsformen är den enda ändamålsenliga för dessa [...] typer av moderna familjer” (1932, s 603) skriver Alva Myrdal och ger uttryck åt den icke-individualiserade utopins allmängiltighet. Både Gotthard Johansson och Gustaf Näsström komplicerar dock bilden av rörelsens utopi, genom att visa hur lätt den kan anpassas till individuella önskemål (Johansson 1935, s 105; Näsström 1935, s 4-19). I Gotthard Johanssons text återges delar av en diskussion kring den utställning Gustaf Näsströms text presenterar. Kritiken mot kollektivhusidén har uttryckts som:

[...] att en dylik bostadsform måste innebära en dödande uniformering och ett utplånande av all individuell bostadskultur. Kollektivhuset måste, har man menat, mest av allt komma att likna en kasern.

(s 104-5)

Mot bakgrund av detta blir det förstaeligt varför författarna velat poängtera möjligheten att bo på ett mer individuellt sätt i kollektivhuset. Alva Myrdals text publicerades 3 år innan Johansson och Näsströms och i den skriver hon:

Trots all den praktiskt syftande argumentation, som fört fram till kollektivhustanken, skall det dock inte förnekas, att tanken också är ett uttryck för en kollektivistisk ideologi. Det ligger en i viss mening ny idealbildning bakom detta tal om ’social uppfostran’, om ’gemensam organisation’ o.s.v. Där ligger en viss tro att den nya tiden skall byggas mer på konstruktivt samarbete. Där ligger en viss protest mot den överodlade individualism, som kännetecknat det borgerliga århundradet.

(1932, s 607)

Kan det vara så att Johansson och Näsström ger uttryck för mer individualism på grund av att Alva Myrdal (och kanske andra med henne) tagit så starkt avstånd från den tidigare?

Utopin i Alva Myrdals text är mycket tydligt icke-individualiserad, inte bara strävar hon efter ett allmängiltigt mål som innebär kvinnans frigörelse, hon uttalar dessutom sitt uttryckliga motstånd mot individualismen. Utopin i Gustaf

Näsströms och Gotthard Johanssons texter är däremot mer individualistisk, där målet kan variera för olika människor, även om det inte saknas spår av icke-individualisering i Näsströms tankar kring ett rationaliserat hushållsarbete och nyttan det innebär för barnen att få fostras i grupp. Eventuellt är det individualistiska draget i både Näsströms och Johanssons texter bara ett sätt att bemöta kritik. I Markelius texter är utopin främst kvinnans frigörelse, så klassar jag dem som icke-individualiserade. Därmed klassar jag rörelsens utopi som icke-individualiserad.

5.2.3 Handlingsstrategier

Handlingsstrategierna i kollektivhusrörelsen från 30-talet ser vid en första anblick paradoxala ut. Både Sven Markelius och Alva Myrdal är övertygade om att ”en grundlig omgestaltning av hela bostadsformen” (Markelius 1935, s 101) eller ”en planmässigare organisation [...] i kollektivismens tecken” (Myrdal 1932, s 602) är vad som behövs för att lösa de identifierade samhällsproblemen. Att omorganisera planmässigt, och att omgestalta hela bostadsformen låter som uppgifter för staten, ändå går inte 30-talets kollektivhusrörelse via staten för att uppnå förändring. Alva Myrdal kallar kollektivhuset för ett socialt experiment (1932, s 604). Hon berättar i slutet av sin artikel om att planer finns bland en grupp intresserade (däribland Sven Markelius) på att försöka bygga ett kollektivhus i Stockholm (s 607). Kollektivhuset som sedermera uppfördes på John Ericssonsgatan 6 är det första genomförda försöket att bygga ett kollektivhus i Sverige (Näsström 1935, s 2), och det finansierades med hjälp av avgifter inbetalade från lägenhetsinnehavarna, lån från ”de vanliga kreditinstituten” (Markelius 1935, s 102), ett statslån som täckte ungefär 12% av kostnaderna och ytterligare ett lån från byggnadsfirman Gumpel & Bengtsson, som är byggnadens entreprenör (Markelius 1935, s 101-2). Huset uppfördes alltså utan anmärkningsvärd hjälp från statens sida. Som handlingsstrategi påminner detta mest om ett rumsligt avgränsat försök att skapa en ny social form, alltså en alternativkultur, som ju är en handlingsstrategi den individualiserade sociala rörelsen använder sig av. Dock framgår det av Alva Myrdals artikel att staten inte verkar ha varit villig att ge sig på den sortens omorganisation som skulle behövas. Hon skriver ”Så länge det allmänna överhuvud icke organiserar bostadsförhållandena, måste lösningen sökas på annan väg” (1932, s 603). Detta indikerar att om det allmänna skulle organisera bostadsförhållandena, så skulle det vara att föredra framför en annan lösning. Det verkar som att rörelsen vill gå genom de officiella kanalerna, men då dessa är stängda så hittar den en annan väg. Detta skiljer sig från hur den individualiserade rörelsen handlar, som ju föredrar att implementera förändring underifrån.

Vilken sorts kollektivhus byggde man då? På vilket sätt försökte man uppnå sitt mål? I kollektivhuset fanns en restaurang med tillhörande centralkök ”ustrustat med all modern teknisk komfort” (Näsström 1935, s 20). I centralköket jobbade anställd personal. De boende kunde välja mellan att äta i restaurangen, beställa upp mat till lägenheterna via mathissar eller laga mat själva i det pentry som fanns i alla lägenheter. Restaurangen var även öppen för allmänheten, så det fanns inget

tvång på de boende att beställa så eller så mycket mat (Markelius 1934, s 108; Näsström 1935, s 20; Markelius 1935, s 102). Det ansågs lämpligt att inte göra de boende helt hänvisade till centralköket i detta Sveriges allra första försök att lösa hushållsarbetsfrågan kollektivt (Markelius 1934, s 108). I huset fanns även en barnavdelning, som förutom att ta hand om barnen under dagen dessutom kunde hysa ett antal barn under natten (Markelius 1934, s 108; Markelius 1935, s 103). Barnen togs om hand av en barnpsykolog, en specialutbildad pedagog och en utbildad barnsköterska, alla anställda (Näsström 1935, s 20). Dessutom fanns anställd personal, som man kunde anlita om man ville, som städade, tvättade, manglade och lagade (s 2). Alltså kunde den yrkesarbetande kvinnan slippa de åligganden som mest tyngde henne (Myrdal 1932, s 604). Det finns i allt detta en tilltro till vetenskapens förmåga att finna den bästa lösningen, och även till att det finns en optimal lösning på alla problem. Köket utrustades med den moderna tekniska komforten och barnen togs om hand av experter. Detta kollektivhus var ett modernistiskt projekt, där man sökte finna det mest rationella sättet att organisera hushållsarbetet (Näsström 1935, s 2). Till och med behovet av ensamhet, som begränsade kollektiviseringen, motiveras med dess rationalitet. ”Det är psykologiskt väsentligt.” (Myrdal 1932, s 604). Samtidigt poängterar rörelsen att all service är frivillig för de boende, vars valfrihet alltså inte har prioriterats bort.

Det är svårt att bedöma om 30-talets kollektivhusrörelse använde sig av individualiserade eller icke-individualiserade handlingsstrategier. Svaret blir både ock. Att skapa en alternativkultur är en individualistisk handlingsstrategi, men skälen till att man gjorde på det sättet verkar inte överensstämma med de individualiserade idealen om att implementera förändringar nerifrån och upp. Kollektivhuset som man byggde ser ut att vara ett modernistiskt flaggskepp, och därmed icke-individualiserat. Samtidigt har de boendes valfrihet prioriterats framför vad som kanske hade varit det bästa för kollektivet. Detta skulle naturligtvis kunna förklaras med att det eventuellt förenklade försäljningen av lägenheter (och även med att lägenheternas pentryn var tvunget att uppfylla vissa krav för att man skulle få erhålla byggnadslån (Markelius 1934, s 108)). Med vissa förbehåll klassar jag 30-talets kollektivhusrörelses handlingsstrategier som icke-individualiserade, eftersom den underliggande logiken verkar vara icke-individualiserad.

5.2.4 Analysschema

1930-talets kollektivhusrörelse		
	Individualiserad	Icke-individualiserad
Verklighetsuppfattning		X
Utopi		X
Handlingsstrategi		X

5.3 Dagens kollektivhusrörelse

5.3.1 Verklighetsbeskrivning

I handboken *Gemenskap och samarbete* så är verklighetsuppfattningen mindre homogen än i artiklarna från 1930-talet. Ett problem är att kärnfamiljen har upplösts, vilket har lämnat många människor ensamma och otrygga. Bertil Egerö skriver:

Bilden idag är mycket mer komplex än den varit. Vuxna rör sig snabbare och oftare mellan förhållanden, och barn är inte längre en självklar del av vuxenlivet.

(2014a, s 12)

Verkligheten ses alltså som mer komplex än tidigare. Det finns många sätt att bilda familj och hushåll. Författaren ger oss några exempel på problematiska situationer:

Många ensamstående har svårigheter att klara ett liv utan någon att dela vardagen med. Bland *äldre* är brist på social gemenskap och otrygghet bland grannar de inte känner ett växande problem. Den *ensamma mamman* eller *pappan* kämpar ofta mot alla odds för att få vardagens krav att gå ihop. Även när båda föräldrarna lever ihop är vardagen ofta pressad, med risk att barnens välfärd eftersätts.

(s 13)

Problemet illustreras med hur det kan påverka olika människor, men inga anspråk på att tala för alla görs i texten. Författaren använder uttryck som många, bland, ofta och risk att. Alla ord som indikerar att problemet inte är allmängiltigt. Bostadsbyggandet, skriver Egerö, är i dagsläget alltför inriktat på barnfamiljer, medan verkligheten ser mer komplex ut (s 12). Dessutom har släkträden i Sverige krympt. Människor saknar den trygghet som den sociala gemenskap man föds in i ger (s 13). Sveriges befolkning blir också allt äldre (Fletcher 2014a, s 65) och det kan vara svårt att skapa kontakt med grannar (Vestbro 2014a, s 21). Allt detta tillsammans skapar en större otrygghet i samhället.

Ett annat problem som kollektivhusrörelsen idag har identifierat är att miljön är i fara. Vi i världens rika länder behöver lära oss att hushålla med resurser och att ta hand om miljön, men för en enskild person eller för ett enskilt hushåll kan det vara svårt att göra mer än att sopsortera (Egerö 2014b, s 22). Detta är ett allmängiltigt problem, det drabbar inte bara hela Sveriges befolkning, utan alla människor.

Ett tredje problem är hur det är dyrt för en ensamstående person att leva i Sverige idag. Man behöver betala en rad fasta utgifter i form av exempelvis el-abonnemang och tv-licens på egen hand. Att hitta ett sätt för individer att hushålla även med ekonomiska resurser vore önskvärt (William-Olsson 2014a, s 24).

Det faktum att kollektivhusrörelsen identifierar flera olika problem talar för att dess verklighetsuppfattning blivit individualiserad. ”Idag ser vi hur ett växande

antal människor formulerar egna idéer om hur de själva vill bo” (Egerö – Sandström 2014, s 7) lyder också bokens allra första mening, en beskrivning av en alltmer individualiserad grupp människor som har börjat ifrågasätta till och med hur de bor. Verkligheten uppfattas som mer komplex än tidigare, och rörelsen erkänner att vad den identifierar som problem kanske inte är ett problem för andra människor. Detta uppenbara drag av individualisering blir dock paradoxalt, när ett av problemen rörelsen beskriver, upplösningen av de naturliga sociala band som brukade skapa trygghet, troligtvis har orsakats av individualiseringen. Även när rörelsen beskriver miljöproblemen fokuserar den på hur svårt det är att göra något åt problemet på egen hand. På ett sätt alltså är problemet som kollektivhusrörelsen beskriver den ökande individualiseringen av samhället. Men deras världsuppfattning är alltså individualiserad.

5.3.2 Utopi

I dagens kollektivhusrörelse är utopin, till skillnad från verklighetsuppfattningen, ganska homogen. Man vill främst ”skapa en social gemenskap” (Grip – Kärnekull – Sillén 2014, s 90). Som svar på problemet med människornas upplevda ensamhet och otrygghet vill man skapa en ny social gemenskap (Egerö – Sandström 2014, s7; William-Olsson 2014b, s 8-9; Egerö 2014a, s 13; Sillén 2014a, s 14-5; Caspary-Gustafsson 2014, s 32-3; Hagström 2014, s 46; Assarsson 2014, s 47; Almqvist 2014, s 51; Fletcher – Kärnekull 2014, s 55; Sandström 2014, s 77). Denna sociala gemenskap kan ersätta kärnfamiljen och de stora släkträden som blivit allt ovanligare (Egerö 2014a, s 13; Egerö 2014c, s 21). Den kan också skapa trygghet och större delaktighet för äldre (William-Olsson 2014b, s 8; Sillén 2014b, s 17) och en god miljö för barn att växa upp i (Sillén 2014a, s 15; Sillén 2014c, s 17; Egerö 2014c, s 20-1; Vestbro 2014a, s 21; Almqvist 2014, s 51). Denna gemenskap är dock inte påtvingad, man får behålla sin privata sfär (William-Olsson 2014b, s 8-9; Hagström 2014, s 46).

Ett kollektivhus blir vad man gör det till, man kan ha olika mål med att flytta in där (Egerö – Sandström 2014, s 7; Grip 2014, s 26; Fletcher – Kärnekull 2014, s 58). Som boendeform bidrar kollektivhusen till att öka människors valfrihet ifråga om sitt eget boende (Sandström 2014, s 72; Hagström 2014, s 45; Sillén 2014a, s 15).

Man kan också gemensamt, i ett kollektivhus, göra mer för miljön än vad man kan på egen hand (Egerö – Sandström 2014, s 7; Egerö 2014b, s 22-3) och genom att dela på resurser kan man också sänka sina utgifter och samtidigt få mer för sina pengar (Egerö – Sandström 2014, s 7; William-Olsson 2014a, s 24-5). Även den gamla utopin om det förenklade hushållsarbetet och den ökade jämställdheten lever kvar (Egerö – Sandström 2014, s 7; Almqvist 2014, s 50).

Rörelsens huvudsakliga mål är alltså att skapa en ny social gemenskap åt människor som vill ha det. En gemenskap som kan ersätta kärnfamiljen, de stora släkträden och andra kollektiva identiteter som gått förlorade. Samtidigt ser den sig själv som ett alternativ bland andra, och medlemmarnas valfrihet värderas högt. Trots att rörelsen strävar efter gemenskap och kollektiva lösningar, så

prioriteras alltså även i dess utopi individen framför kollektivet. I kollektivhusen kanske de boende ibland måste prioritera kollektivet framför sig själva, men i rörelsens mål är det individens rätt att själv få bestämma över sin boendesituation som dominerar över det allmänna bästa.

5.3.3 Handlingsstrategier

Dagens kollektivhusrörelses handlingsstrategier kan, i likhet med 1930-talets, verka något paradoxala vid första anblick. En av föreningen Kollektivhus NU:s strategier är att försöka påverka existerande regelverk för att underlätta verksamhet i de kollektivhus finns och också i starten av nya (Grip – Kärnekull – Sillén 2014, s 90). Detta är en handlingsstrategi som är typisk för den icke-individualiserade rörelsen. Det som dock i särklass utmärker dagens kollektivhusrörelse är att den inte föreställer sig att det finns något ideal-kollektivhus. Handboken berättar om alla olika sätt på vilka andra människor och grupper har skapat kollektivhus, och den förmedlar framförallt en insikt om att olika sätt att organisera kollektivhus på ger olika, men ofta lika goda, resultat (Grip 2014, s 26; Fletcher 2014b, s 43-4; Fletcher – Kärnekull 2014, s 57; Fletcher 2014a, s 62). Kollektivhuset man bygger (genom vilket man löser de samhällsproblem man identifierat) verkar alltså vara ett individualistiskt projekt, där alla sätt är lika goda, och det viktiga är att hitta ett sätt som passar de boende.

Strategin att försöka påverka existerande regelverk är en icke-individualiserad strategi, men inom dagens kollektivhusrörelse är den bara en av många. Initiativ till de flesta kollektivhus som byggs tas av så kallade startargrupper, som består av individer som vill bo i kollektivhus tillsammans (Fletcher 2014a, s 65). Den som vill bo i ett kollektivhus måste ofta var aktiv för att ett kollektivhus ska bli byggt, värdet av engagerade individer som drar i byggandet är stort (Sandström 2014, s 72-3). Under de senaste 30 åren har de boende i kollektivhuset som regel skapat husets organisation tillsammans innan de flyttar in (Assarsson 2014, s 47). Hur huset utformas beror alltså till stor del på vilka individerna är som ska flytta in. Att huset blir till beror också på engagerade individer. Skapandet av kollektivhus kan inom dagens rörelse, precis som inom 30-talets rörelse förstås som konstruktionen av en alternativkultur. Här vill dock rörelsen bygga sin kultur underifrån. De har inget färdigt recept på ett idealiskt kollektivhus som skulle passa alla, men genom att göra valet i sina egna liv att bo kollektivt och dela resurser, så hoppas de kunna förbättra de problematiska samhällsförhållanden de identifierat.

Att klassa dagens kollektivhusrörelses handlingsstrategier är betydligt enklare än vad det var att klassa 1930-talets. Trots att rörelsen till viss del blandar individualiserade och icke-individualiserade handlingsstrategier, så är de individualiserade strategierna av mycket större betydelse. Jag klassar alltså dagens kollektivhusrörelses handlingsstrategier som individualiserade.

5.3.4 Analysschema

Dagens kollektivhusrörelse		
	Individualiserad	Icke-individualiserad
Verklighetsuppfattning	X	
Utopi	X	
Handlingsstrategi	X	

6 Avslutning

6.1 Slutsatser

Min analys visar att den svenska kollektivhusrörelsen har blivit individualiserad, i likhet med de flesta andra delarna av vårt samhälle. Även om rörelsen i vissa fall är svår att klassificera utifrån skalan icke-individualiserad/individualiserad, så är det tydligt åt vilket håll utvecklingen går (vilket ju är vad individualisering egentligen är, en riktning som samhället kan röra sig åt eller inte). Detta resultat är inte särskilt förvånande, det hade varit mer anmärkningsvärt om rörelsen hade visat sig vara icke-individualiserad. Den intressanta frågan är egentligen om:

förändringen som kollektivhusrörelsen genomgått kan förstås utifrån att rörelsen blivit individualiserad?

Är individualiseringsteori en bra teori att analysera kollektivhusrörelsen med? Ur 30-tals rörelsens perspektiv är det naturligtvis förvånansvärt att dagens rörelse kan ha anammat den tidsströmning som till exempel Alva Myrdal motsatte sig så starkt, men under uppsatsens gång har jag insett att jag inte med hjälp av enbart individualiseringsteori kan fånga in det som, i min åsikt, gör dagens rörelse så intressant: kampen för att återskapa, eller omskapa, de kollektiva identiteter som tack vare bland annat individualiseringsprocessen har upplösts. 30-talets kollektivhusrörelse och dagens kollektivhusrörelse är helt enkelt inte riktigt fall av samma sak, så det är svårt att med en och samma teori analysera dem på ett sätt som blir lika givande för båda. Frågan är om de ens borde analyseras som en över tid sammanhängande rörelse. Kanske borde dagens rörelse inte spåra sin utveckling längre bak än till Bo i Gemenskaps genombrott på 80-talet. Att helt enkelt skilja på rörelserna skulle kunna förklara varför problemet, men inte lösningen, har skiftat över tid. Min slutsats är alltså att kollektivhusrörelsen har blivit individualiserad, och till viss del kan denna individualisering hjälpa oss förstå den förändring som skett i rörelsen. Det skulle dock behövas vidare forskning för att kunna ge en fullgod förståelse.

6.2 Att forska vidare om

Jag föreslår att vidare forskning om kollektivhus och kollektivhusrörelsen undersöker hur den skapar nya kollektiva identiteter i det postmodernistiska samhället.

7 Referenser

- Almqvist, Annika, 2014. "Visionen för blomstret lever kvar" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 50-51.
- Apperley, Alan, 2009. "Post-modernism" i McLean, Ian – Alistair McMillan (red), *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford Univeristy Press, s 424.
- Assarsson, Nils, 2014. "Konflikter och hur man löser dem" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 47-9.
- Bauman, Zygmunt, 2002. *Det individualiserade samhället*. Göteborg: Daidalos AB.
- Beck, Ulrich – Elisabeth Beck-Gernsheim, 2001. *Individualization. Institutional Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE.
- Bjereld, Ulf – Marie Demker – Ann-Marie Ekengren, 2005. "Makt, identitet & modernitet. Individualisering och destabilisering i en globaliserad värld" i Bjereld, Ulf – Marie Demker – Jan Ekencratz – Ann-Marie Ekengren (red), *Det hyperindividualiserade samhället?*. Umeå: Boréa Bokförlag, s 9-32.
- Brodin, Jenny-Ann, 2003 "En individualistisk social rörelse, är det möjligt? Rörelsebegreppet och New Age", *Sociologisk Forskning* nr 3, s 11-8.
- Caldenby, Claes, 1992. *Vad är ett kollektivhus? Sammanfattning till en sammanläggningsavhandling byggd på böckerna Kollektivhus. Sovjet och Sverige omkring 1930 och Kollektivhuset Stacken*. Göteborg: Arkitekturens teori och historia.
- Caldenby, Claes – Åsa Walldén, 1979. *Kollektivhus – Sovjet och Sverige omkring 1930*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.
- Caspary, Wilhelm – Viktor Gustafsson, 2014. "Att göra tillsammans" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 32-3.
- Dahlerup, Drude, 2000. "Sociala rörelsers strategier och möjligheter" i Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard (red), *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur, s 89-122.
- Egerö, Bertil, 2014a. "Förändrade livsmönster" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 12-3.
- Egerö, Bertil, 2014b. "Boendeformen är en viktig miljöfråga" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 22-3.

- Egerö, Ulrika, 2014c. "Nästan som att vara syskon" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 20-1).
- Egerö, Ulrika – Ylva Sandström, 2014. "Inspiration och vägledning" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 7.
- Ekencrantz, Jan, 2005. "Tidens territorier och individualismens tekniker" i Bjereld, Ulf – Marie Demker – Jan Ekencratz – Ann-Marie Ekengren (red), *Det hyperindividualiserade samhället?*. Umeå: Boréa Bokförlag, s 249-274.
- Fletcher, John, 2014a. "Samarbetspartners och upplåtelseformer" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 62-71.
- Fletcher, John, 2014b. "Hur skapas en boendekultur?" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 43-4.
- Fletcher, John – Kerstin Kärnekull, 2014. "Komma igång" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 54-61.
- Giddens, Anthony, 1997. *Modernitet och självidentitet - Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos AB.
- Grant, Wyn, 2009. "Social movements" i McLean, Ian – Alistair McMillan (red), *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford Univeristy Press, s 495.
- Grip, Elsa, 2014. "En idealisk storlek" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 26.
- Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén, 2014. *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag.
- Hagström, Bertil, 2014. "Fem år senare – om den första tiden i Majbacken" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 45-6.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and Postmodernization – cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Johansson, Gotthard, 1935. "Hem i kollektivhus", *Tidskriften Form* häfte 5, s 104-5.
- Kollektivhus i Malmö. *Värdegrund*. [Elektronisk] Tillgänglig: <https://kollektivhus.wordpress.com/about/vardegrund-for-foreningen-kollektivhus-i-malmo/>. Hämtdatum: 2015-05-21.
- Kumar, Krishan, 2005. *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Markelius, Sven, 1932. "'Kollektivhuset' främjar familjeliv. Arkitekt Markelius lugnar en ängslig opposition", *Okänd tidning*. [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.markeliushuset.se/Markeliushuset/Litteratur_files/Lugnande%20besked%201932.pdf. Hämtdatum: 2015-05-21.
- Markelius, Sven, 1934. "Kollektivhuset", *Byggmästaren* nr 16, s 106-8.

- Markelius, Sven, 1935. "Kollektivhuset som bostadsform", *Tidskriften Form* häfte 5, s 101-3.
- McLean, Ian - Alistair McMillan (red.), 2009. *The Concise Oxford Dictionary of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- MKB Fastighets AB. *Broschyr Kvarteret Trevnaden*. [Elektronisk] Tillgänglig: https://www.mkbfastighet.se/globalassets/nyproduktion/kvarteret-trevnaden/trevnaden_broschyr_141209_v4-low.pdf. Hämtdatum: 2015-05-21.
- Myrdal, Alva, 1932. "Kollektiv bostadsform", *Tidskriften Tiden* nr 8, s 601-8.
- Nationalencyklopedin. *Modernism*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/modernism/257635>. Hämtdatum: 2014-10-17.
- Nationalencyklopedin. *Process*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/process>. Hämtdatum: 2015-05-21.
- Neergaard, Anders, 2000. "Fackföreningsrörelsen: mellan 'globalisering' och 'individualisering'" i Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard (red), *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur, s 159-189.
- Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard, 2000. "Politiskt deltagande under förändring" i Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard (red), *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur, s 7-18.
- Näsström, Gustaf, 1935. *Hem i kollektivhus – Svenska slöjdföreningens utställning: moderna heminredningar, barnavdelning, restaurant*. Stockholm: Svenska Slöjdföreningen.
- Oscarsson, Herik, 2005. "Om individualisering" i Bjereld, Ulf – Marie Demker – Jan Ekencratz – Ann-Marie Ekengren (red), *Det hyperindividualiserade samhället?*. Umeå: Boréa Bokförlag, s 59-80.
- Sandström, Ylva, 2014. "Allmännyttan och andra fastighetsaktörer" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 72-7.
- Sangregorio, Inga-Lisa, 2000. *Collective Housing in Sweden*. Stockholm: Bygghörsningsrådet.
- Sillén, Ingrid, 2014a. "Jag vill leva nära många människor" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 14-6.
- Sillén, Ingrid, 2014b. "Henry Olszon bor i samma hus som sin dotter" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 17.
- Sillén, Ingrid, 2014c. "Kontakt över generationerna" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 17.
- Stubbergaard, Ylva, 2000. "Politiskt deltagande relaterat till medborgarskap och medlemskap" i Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard (red), *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur, s 19-51.
- Sörbom, Adrienne, 2002. *Vart tar politiken vägen? Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Thörn, Håkan, 1997. *Rörelser i det moderna – Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*. Stockholm: Tiden Athena.
- Thörn, Håkan, 2000. "Miljörörelsen och den nya politikens former – mot en 'global' politik?" i Neergaard, Anders – Ylva Stubbergaard (red), *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur, s 190-224.
- Vestbro, Dick Urban, 1982. *Kollektivhus från enkökshus till bogemenskap*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.
- Vestbro, Dick Urban, 2010. "Concepts and terminology" i International collaborative housing conference. *Living together – Cohousing Ideas and Realities Around the World: Proceedings from the international collaborative housing conference in Stockholm 5-9 May 2010*. Stockholm: Division of Urban and Regional Studies, Royal Institute of Technology in collaboration with Kollektivhus NU.
- Vestbro, Dick Urban, 2014a. "Jag fick social kompetens genom att bo i kollektivhus" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 21.
- William-Olsson, Monica, 2014a. "Inte bara gemenskap utan också lägre kostnader" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 24-5.
- William-Olsson, Monica, 2014b. "En bild av ett kollektivhus" i Grip, Elsa – Kerstin Kärnekull – Ingrid Sillén (red), *Gemenskap och samarbete – i kollektivhus och bogemenskap*. Stockholm: Migra Förlag, s 8-9.